

Rendiség – rendi dualizmus – rendi monarchia a Lengyel Királyságban (14. század – 1569) és a Rzeczpospolitában (1569–1795)

GEBEI SÁNDOR

Abstract. *Estates, Estate Dualism and Estate Monarchy in the Kingdom of Poland (14th Century–1569) and the Rzeczpospolita (1569–1795).* The study traces the specifically Polish variant of the estate system from the Kingdom of Poland (14th–16th centuries) to the Rzeczpospolita, 1569–1795. It clearly distinguishes between the two state formations and highlights the persistence of territorial and regional differences (Greater and Lesser Poland, Lithuania). It identifies the following milestones in the formation of the estates: the Privilege of Koszyce (1374), the personal union and union treaties (1385, 1413), the emergence of the sejmik network, and the early model of the bicameral Sejm at Piotrków (1468). The nihil novi act (1505) in the rex–regnum relationship made legislation dependent on the consent of both the Senate and the Chamber of Deputies (“nothing about us without us”), thereby establishing estate dualism. The elective monarchy and the Henrician Articles (1573) further curtailed royal power, while legal guarantees (ius resistendi), the institution of confederation, and the liberum veto (from 1652) led to decision-making paralysis. The three-tier structure (sejm walny – sejmik walny – sejmik) drove the state into crisis in the seventeenth and eighteenth centuries, a development only exacerbated by external wars. The “royal republic” thus became ungovernable within an overregulated system of estate liberties. The study follows this process step by step.

Keywords: Polish history, Rzeczpospolita, estate dualism, Nihil novi, Sejm – sejmik, liberum veto

A megjelölt téma kifejtése előtt szükségesnek látszik a tanulmány címének értelmezése és magyarázata több okból is. Először is éles különbséget hordoz magában a Lengyel Királyság és az 1569-ben született, Lengyelország-Litvánia államegységét kifejező Rzeczpospolita (Res Publica Utriusque Nationis = Rzeczpublica Obojga Narodów) hivatalos országnév. A Lengyel Királyság a Piastok államalapításától¹ kezdve a litván Jagelló (Jagiello)-dinasztiabeli II. Zsigmond Ágost lengyel király-litván nagyfejedelem nevével fémjelzett 1569. évi lublini reálunió megkötésig állt fenn. A Rzeczpospolita 1569 és 1795 között Lengyelország-Litvánia egységét hangzatosan deklarálva, „egy nép – egy test” formában létezett. A fentiekből adódik egy másik fontos címvizsgálati szempont is, konkrétan az, hogy nem hagyhatóak figyelmen kívül a lengyel állam területiális változásai se 1569 előtt, se 1569 után. Amíg a 10–12. századi Lengyel Királyság bölcsőjét a később Nagy-Lengyelországnak nevezett térségben, a Warta folyó vidékén (Gniezno érseki székhellyel, Posen/Poznań városával) találjuk fel, addig a 14–15. századra egy másik részország, Kis-Lengyelország is kiformalódott a Felső-Visztula és San folyók medencéjében Krakó centrummal.² Lengyelország-Litvánia 1569. évi reáluniós egyesülése viszont nem tüntette el Nagy- és Kis-Lengyelország gazdasági, társadalmi, kulturális különbségeit, sőt újabb partikuláris érdekeket hordozó részországokkal gyarapította territóriumát: így Litvániával (Vilnó) és az unió révén Lengyelországnak átengedett litván „végekkel” (okrajna).³

Előrebocsátandó továbbá még az a megjegyzés is, hogy a litván középkori társadalom változásairól, fejlődési sajátosságairól csupán érintőlegesen szólunk, kizárólag a lengyel–litván perszonáluniós (1370–1569) relációban. Természetesen az 1569-ig két szintéren zajló politikai és közjogi folyamatok a reálunióban egyesült Rzeczpospolitára már nem érvényesek, hiszen az új államalakulat jövőképe „a két nemzet egy néppé való” összeolvadása volt.⁴

¹ Az államalapítás folyamatát a lengyel történetírás I. Mieszko fejedelemnek (932–992) és fiának, I. Bolesław „Chrobry”-nak (=Vitéz) a nevéhez köti. Az előbbi a kereszténység felvételével és elterjesztésével tette meg az első lépéseket az államalapítás útján, az utóbbi, az első lengyel király (koronázva 1025. ápr. 18.) pedig az államszervezet kiépítésével, pápai és császári elismeréssel biztosította az önálló állami létét Európában.

² Nagy III. Kázmér (1333–1370) – az utolsó Piast-dinasztiabeli király, aki a lengyel tartományi rendszert felszámolta. A Lengyel Királyságba tagolva (Balti-tengerre való kijutás nélkül): Sieradz – 1339, Wieluń – 1339, Przemyśl – 1345, Halicsi-Rusz – 1349 (Lwów városa csak 1387-ben a krewói unió után!), Mazowia – 1351, Pułtusk – 1351, Sochaczew – 1351, Płock – 1351, Zakroczym – 1351, Dobrzyń – 1352, Kujawia – 1363–1364, Łęczyca – 1352, Chełm-Belz – 1366, Władimir (Volhínia=Wołyń) – 1366, Podolia – 1366

³ Okraina, Ukraina = az Oszmán Birodalommal és a Krími Kánsággal határos, állandó lakossággal nem vagy csak alig rendelkező végvidék, az ország peremvidéke. (A kraj szó jelentése: valaminek a széle, pereme.)

⁴ Volumina legum II. 1733: 770. – „unum et indivis[um] ac indifferens corpus, ut sit una gens, unus populus, una fraternitas. Ut sit unum consilium, una mens, una voluntas indivisa.”; Bardach 1986: 137–139. – „iz juz Królestwo Polskie, Wielkie Księstwo Litewskie jest jedno nierozdzielne i nieróżne ciało, a takze nieróżna, ale jedna spólna Rzeczpospolita, która sie z dwu państw i narodów w jeden lud i panstwo zniosła i spoila”.

1. térkép. Lengyelország és Litvánia, azaz a Rzeczpospolita térképe a XVI. században⁵

A tér- és időbeli tájékozódást elősegítő megjegyzések után következzenek a rendiség problematikájának bemutatása magyar–lengyel összevetésben. Mint ahogyan a rend fogalma általánosan elfogadott terminus technicusszá vált a történelemtudományban – „A rendek tehát a társadalom azonos jogállású, örökletesen kiváltságolt elemeit tömörítik (tekintet nélkül egyes kiváltságaik esetleges eltéréseire, illetőleg ezek írásos rögzítésének módjára és mikéntjére), melyek érdekeiket kifejező kiváltságaik kiterjesztése vagy védelme érdekében hozzávetőlegesen egységesen, egy időben, egyirányúan

⁵ Litvánia részei 1569 előtt: Białoruś (Fehér-Rus), Czarna-Ruś (Fekete-Rus), Czerwona-Ruś (Vörös-Rus), Polesie (Erdőség), Wołyń (Volhínia), Ukraina (a végvidék, a lakatlan Vadmezővel [Dzikie pola] és a Dnyeper zuhogók mögötti, szigetekkel tarkított mocsárvilággal [Zaporoże]).

lépnek föl és érdekeiknek politikai síkon is hangot adnak, [...] a politika színterein (helyi, országos fórumokon) törvényekkel biztosítottan (védetten) felléphetnek”⁶ –, úgy a renddé formálódás jogilag illusztrált folyamatát is a téma szakavatott kutatói (jogtörténészek és történészek)⁷ egyöntetűen elfogadják és megerősítik. „A magyar társadalom és jog fejlődésének döntő szakasza a 13. század [...] – olvassuk Bónis György jogtörténetésznél, majd ekképpen folytatja – Egy évszázad elég volt arra, hogy a századforduló patrimonális-személyes uralma a századvég koraérett rendiségének adjon helyet.” Magyarországon a rendiség a 13. századtól (serviensek – 1222, 1231, nobiles – 1267, 1291, 1298, 1351), a rendi állam pedig a 15. századtól (1435, 1439–1440) számítható.⁸ Ezt a rendi államra vonatkozó sommás megállapítást Pálosfalvi Tamás a közelmúltban éles bírálatnak vetette alá. A főleg Mályusz Elemér, Engel Pál tekintélyével alátámasztott nézetet, vagyis a 15. századi magyar rendi állam születéséről és működéséről vallott véleményüket cáfolja igen határozottan.⁹ A kritika lényege alapvetően nem a rex–regnum hatalommegosztásának elvét érinti, hanem a rex–regnum viszonyának torz tükröztetését a 15. századi Magyarországon. A királyi hatalom láttatott meggyengülése a közfelfogással ellentétben egyáltalán nem következett be a Jagellók Magyarországon – állítja Pálosfalvi. A rex–regnum viszonyában a döntő változást majd az oszmán hódítás, az oszmánok magyarországi uralma hozta el.

Finomítani a kritikai hangvételen – meglátásom szerint – a rendi állam és a rendi-képviselési állam megkülönböztetésével lenne indokolt. A rendi államot a király + a személyes részvétel jogával rendelkező nemesi „tömeggyűlés”, országgyűlés,

⁶ Mezey 2003: 159, Lásd még Elekes 1961.

⁷ Hajnik Imre (1840–1902), Eckhart Ferenc (1885–1957), Csizmadia Andor (1910–1985), Hajdu Lajos (1926–1992), Máthé Gábor (1941–), Mezey Barna (1953–), Sente Zoltán (1966–) jogtörténészek, Hóman Bálint (1885–1951), Mályusz Elemér (1898–1989), Elekes Lajos (1914–1982), Bónis György (1914–1985), Kubinyi András (1929–2007), Gericz József (1931–2007), Engel Pál (1938–2001), Kristó Gyula (1939–2004), újabban: Bertényi Iván (1939–), Tringli István (1960–), Zsoldos Attila (1962–), Pálosfalvi Tamás (1968–) történészek.

⁸ Bónis 2003: 93.

⁹ Pálosfalvi Tamás szerint tarthatatlan a mindmáig „érvényes” Mályusz-, Engel-féle felfogás. A kritika tárgya: Mályusz 1958, Engel 2001, Pálosfalvi 2020: 157. „... az a veszély fenyeget ugyanis – állítja a szerző –, hogy Mályusz tarthatatlan rendi állam elmélete éppen Engel szuggesztív és nagyhatású írásai révén ivódik bele jóvátehetetlenül a magyar történeti tudatba.” Pálosfalvi végkövetkeztetése: „nem tarthatóak a Mályusz megállapításaira épülő következtetések sem, különösképpen a Magyar Királyság 15. század közepi átalakulása »rendi állammá«, a királyi hatalom megmentésén dolgozó köznemességgel vagy anélkül. Az országgyűlések rendszeressé válása, ahogy Nyugat-Európában, úgy Magyarországon sem gyengítette meg szükségszerűen a királyi hatalmat, és az országgyűlés még jó ideig nem vált »intézményesített döntési szervvé«. Valószínű ezért, hogy az ország 1526 előtti, alkalmanként megnyilvánuló és semmiképpen sem rendszerszerűtül válságjelenségeinek okait egészen másutt kell keresni. Egész pontosan az oszmán fenyegetésben, amely egyrészt döntő szerepet játszott abban, hogy Magyarország a 15. század közepétől hagyományos »domaniális államból« (*domain state*) »fiskális állam« (*fiscal state*) lett.” – Pálosfalvi 2020: 181.

a rendi-képviselési államot a király + a király által meghívottak és a választott képviselők kétkamarás országgyűlése jeleníti meg. Annak ellenére, hogy mind a rendi, mind a rendi-képviselési gyűléseket az egész regnum megtestesítőjének, képviselőjének tekintették, egyáltalán nem volt mindegy, hogy a regnum akaratát egykamarás „tömeggyűlésen” (Magyarországon 1608-ig) vagy a király hatalmát egyre szűkítő jogosítványokkal rendelkező kétkamarás országgyűlésen érvényesíti (vagy próbálja érvényesíteni).

De hogyan is alakult a rendi fejlődés lengyel földön? Lengyelországban a renddé formálódás a 14. századtól számítható (1374, 1434, 1454, 1468, 1505), vagyis abban az időintervallumban, amikor a király a tartományúri hatalom felszámolásával megnövekedett országában már nem mellőzhette döntéseinek az ország állásfoglalását, de nem nélkülözhetette a rendek véleményét a Litvániával történő uniós szerződések megújításakor sem (1385, 1413, 1493, 1501). Részszejtgyűlések összehívását engedélyezte, országos ügyek (adómegajánlás, nemesi, városi privilégiumok adományozása, törvényalkotás) megvitatására hívta egybe az „országot”.

„A legtöbb történész úgy gondolja, hogy a középkori parlamenteket a monarchiák pénzügyi igényei hívták életre. Az európai háborúk ugyanis olyan költségessé váltak a XIII. és XIV. század folyamán, hogy finanszírozásukhoz már nem volt elegendő az a bevétel, ami a királyi jövedelmekből folyt be. [...] A rendi gyűlések összehívására pedig azért volt szükség, mert a királyok hagyományos, feudális eredetű személyes jövedelmei (mint a regálék, a királyi birtokok bevételei) már nem voltak elegendők a monarchia fenntartásához.”¹⁰

A királyi bevételek növelése mint cél a lengyelek esetében is kimutatható. Amikor 1333-ban Władysław Łokietek („Könyöknyi” Ulászló) meghalt, fiát, Piast III. Kázmért koronázták királlyá (1333–1370) a krakkói Wawelben. Hatalma megszilárdításának érdekében óriási összeget kellett előteremtenie, hogy a cseh trónkövetelőt távoltartsa Krakkótól. 20 ezer kopa (= 1 200 000) prágai garast fizetett Luxemburg János cseh királynak a lengyel koronáról való lemondás fejében. Közismert, hogy a cseh–lengyel konfliktus elsimításában a mediátor és döntőbíró Károly Róbert magyar király volt (1335, Visegrád).¹¹ A sóbányászat, sókereskedelem (Bochnia, Wieliczka) királyi

¹⁰ Sente 2017: 14; Az óriási szakirodalom érzékeltetésére: Parliamentaryzm w Polsce 1995; Kołodziej 2012; Lewandowska–Malec 2018: 35–45.

¹¹ Kopa = 60 db. A 3,78 g. súlyú prágai ezüst garas 3,527 g tiszta ezüstöt tartalmazott. A monétát a nevével ellentétben nem Prágában, hanem Kutna Horában (Kuttenbergben) verték. (Kiegészítő megjegyzés: Luxemburgi Zsigmond német-római császár, cseh és magyar király 37 000 kopa prágai garast kapott hadakozásához 1412-ben Jagelló II. Ulászló lengyel királytól (1386–1434) a szepességi 13+3 település zálogba adásának fejében. A kb. 8 tonna veretben mintegy 7,5 tonna tiszta ezüst számítható. A lengyel pénzrendszer részletes numizmatikai bemutatása: Piekosiński 1878: 23–44. Ide kapcsolódóan a Grosz praski i jego wpływ na monetę polską c. fejezet.

monopóliumból, a rendszeresített és szabályozott vámszedésből beérkezett kincstári jövedelem sem fedezte a Német Lovagrenddel folytatott viaskodását, illetve a litván Czarna-Rus=Vörös-Rusz=Halicsi fejedelemség (*Dux Russiae* titulussal) megszerzéséért indított küzdelmet. De az állami kiadásokat tetemesen megnövelte az országszerte elrendelt várépítések, az 1364-ben alapított „Krakkói Akadémia” működési költsége. Gyakorlattá vált, hogy a városi rangra emelt települések gazdasági kiváltságaikért taxát fizettek, a földtulajdonosok állami adóként a föld minőségétől függően lanonként 12-24 groszyt fizettek be a kincstárba. (Egy lan – latinul laneus, németül Lahn vagy Hube, Hufe – kb. 16-18 hektárnyi volt.) Az ország területi egységét megeremlő III. Kázmér 1347-ben az addigi jogszabályokat egységes kódexbe foglaltatta, de két könyvbe szerkesztette, az egyiket Nagy-, a másikat Kis-Lengyelország részére („jedno prawo w jednym królestwie”). A sikeres külső, belső háborúkkal és ügyes diplomáciával megnövelt Lengyelországot előremutató államszervezéssel, a jogszolgáltatás egységesítésével, a pápai jóváhagyással épült Krakkói Akadémia alapításával a tekintélyes európai országok sorába emelte. A lengyel királyok közül ő volt az egyetlen, aki kiérdemelte az utókortól a „Nagy” jelzőt. Ahogyan a mondás tartja: Fából épült Lengyelországot örökölt, kőből épült országot hagyott az utódokra. („Zastał Polskę drewnianą, zostawił murowaną”).

A területi egységesülés folyamatával összhangban az állami életbe (az állam működtetésébe) egyre több személyt volt szükséges bekapcsolni országos és helyi szinten. Egyelőre még csak külön Nagy- és külön Kis-Lengyelországra érvényes hatáskörrel bíró államigazgatási szervek születtek. Már 1320-tól kezdve, vagyis Łokietek II. Ulászló koronázásától fogva „országos gyűlésekről” adnak hírt a dokumentumok („*contentio generalis, parlamentum generale*”). (Lásd pl. az 1330., 1331. évi törvények intézményi helyszíneit.) Ám ez nem jelentette azt, hogy Nagy- és Kis-Lengyelország „országos gyűlése” közös intézménybe egyesült volna. Ezen „általános gyűléseket”, „országos parlamenteket” még nem szejmnek, hanem csak szejmiknek (*sejmik walny* = általános, össz-kis-szejm) nevezték, amivel helyi jellegére, jelentőségére is utaltak.

A király és országa (rex–regnum) hatalommegosztásának viszonyában mérföldkőnek a lengyelek által „Magyar Lajosnak” (Ludwik Węgierski) nevezett, Anjou Lajos magyar–lengyel perszónáluniós király 1374. évi Kassán kiadott privilégiumlevele számít. A fiúutód nélküli Lajos király a kis-lengyelországi gyűléstől azt kérte, hogy egyik lányának a trónöröklési jogát az egész ország nevében, tehát Nagy-Lengyelország nevében is ismerje el. A királynak sikerült az akaratát elfogadtatni, Lajos király pedig busásan fizetett a nemességnek. A Lengyel Királyság egész területére érvényes királyi okmány a nemesség valamennyi rétegének (*barones, milites, nobiles*) teljes adómentességet adott, csupán az állam javára kirótt földadót tartotta meg, de azt is komoly engedménnyel. Az eddigi 12-24 garas/lan helyett 2 garast kellett fizetniük egyháziaknak, világiaknak egyaránt. Beleegyezett Lajos király abba is, hogy új adó kivetése ezután csakis a nemesség beleegyezésével történjen. A helyi (vajdasági) hivatalokat, tisztségeket csak a helyi nemesek

nyerhették el, a városok és a nem városi települések sztarosztái nem lehettek „külföldiek”. A nemes háza mentes lett a királyi udvar, királyi kíséret befogadásától. Jelentős engedmény volt a nemesség számára a hadkötelezettség szabályozása. Csak a védekező háború esetén voltak kötelesek hadba vonulni (*pospolite ruszenie* = nemesi felkelés), a külföldi hadjáratokban részt vevő nemesek külön díjazásban részesültek. A csaták során rabságba esett nemesek kiváltása is a királyt terhelte anyagilag.¹² Annak ellenére, hogy 1374-ben nem keletkezett az egész királyság, mindkét Lengyelország képviselőjére jogosult új intézmény, a kiváltságolás hatályának kiterjesztése az egész királyság nemességére minőségi fordulópontot jelentett a király és a nemesség kapcsolatában. Egyfelől a királyi hatalom csorbulását jelzik az adómegajánlás, hivatalviselés és a katonáskodás terén tett engedmények, másfelől az előjogokat „kicsikaró” nemesség társadalmi szerepének a megkerülhetetlenségéről árulkodnak a fenti kiváltságok.

A magyar–lengyel perszonálunió Anjou Lajos halálával 1382-ben felbomlott, helyébe Hedvig (a lengyeleknél Jadwiga) lányának férjhez menetelével lengyel–litván perszonálunió lépett. Hedvig és Jagelló II. Ulászló (Władysław Jagiełło) házassági szerződésében (1385. aug. 14. Krewo, ma: Beloruszban, Grodno megyében) Ulászló kötelezte magát, hogy alattvalóival együtt felveszi a kereszténységet, a litván területeket a lengyel területekhez csatolja, az 1374-es kassai privilegizálást érvényesnek fogadja el. A házassági szerződés, egyszersmind államszerződés erejénél fogva a megkeresztelkedett Jagelló II. Ulászló litván nagyfejedelemet a királynő-feleség jogán megválasztották lengyel királynak 1386. febr. 12-én. Febr. 18-án feleségül vette Hedviget, és ugyanezen a napon hittel megerősítette a kassai kiváltságlevélben foglaltakat. Márc. 4-én pedig a koronázási szertartás is lezajlott.¹³ (Uralkodási évei: 1382–1434 litván nagyfejedelem, 1386–1434 lengyel király.)

A lengyel–litván perszonálunió horodlói (Horodło falu a lublini vajdaságban) megújítása 1413-ban a rendi fejlődés újabb fokát jelzi számunkra. Azontúl, hogy Jagelló II. Ulászló lengyel király, litván nagyfejedelem kénytelen volt tisztázni saját litván uralkodói státusát unokatestvérével, Vytautas fejedelemmel szemben (1350–1430), aki a tényleges hatalmat gyakorolta Litvániában, a lengyel panok (előkelők) tanácsával egyetértésben több tucat litván katolikus bojárt (! igen, bojárt) lengyel nemeseknek „adoptált”. Vytautas a nagyfejedelemsége elismerésének fejében hozzájárult ahhoz, hogy halála után a lengyel király és törvényes utódai a panok radájával (főurak tanácsa=királyi tanács) egyetemben a nagyfejedelem választására jogosultak lesznek. Litvánia átveszi és bevezeti a lengyel közigazgatást – vajdaságok (vajdák), kastellánságok (castellanus – várispán) –, a litván nemesség egyenlő

¹²I. Lajos kassai privilégiuma 1374. szeptember 17. Volumina Legum. I. 1732. 55–58; Gerics 1987: 127, Kutrzeba 1921: 48.

¹³Krewo 1385. augusztus 14. Kutrzeba 1932: 1–3.

jogokat élvez a lengyellel. A kiválasztott főnemesek államügyekbe való bekapcsolásának jeleként értékelhetjük, hogy 47 db pecsét hitelesíti az okmányt. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a 47 személy – 4 püspök (benne a gnieznói érsek), 6 vajda, 34 castellanus (várispán), a királyi udvar marsallja, a kancellár, az alkancellár – a királyi tanácsot, a későbbi szenátus előképét alkotta.¹⁴ Hatalmi súlyának erősödését reprezentálják az 1422., 1425., 1430., 1433. évek törvényei. 1422 júniusában a király pl. arra kötelezte magát, hogy új pénzt (monéta) a „prelátusok és bárók beleegyezése nélkül” (*bez zgody pralatów i baronów*) nem veret. A nemesi privilégiumok bővítését jelentette a jogi érinthetetlenség (*neminem captivabimus nisi iure victum*) írásba foglalása (1433). Ezt a törvényt a királyságban is, a nagyfejedelemségben is egységesen kellett alkalmazni, s hogy a gyakorlatban is azonos módon bírálják el az ügyeket, helyi bíróságokat kellett létrehozni megfelelő személyzettel. 1434-ben a királyi tanácsban Nagy- és Kis-Lengyelország képviselte újabb és újabb funkcionáriusokkal bővült, de az országrészek közötti egyensúly megőrzésével. Ekkor már 8 püspököt, 13 vajdát, 55 várispánt és 5 „minisztert” (=kancellár, alkancellár, udvari marsall, kincstárnok), összesen 81 személyt illetett meg a tanácskozás joga.¹⁵

A hatalommegosztás újabb lényeges állomásához a Nieszawában (a Visztula mentén Toruń felé kb. 20 km-re) kiadott 1454. évi királyi rendelettel (statutum) érkezünk el. A várnai csatában elesett Jagelló III. Ulászló helyébe lépő öcs, Jagelló IV. Kázmér (Kazimierz IV. Jagiellończyk, litván nagyfejedelem 1440–1492, lengyel király 1444–1492 között) egy súlyos külpolitikai konfliktus megoldásának céljával fordult „segítségért” az alattvalóihoz. IV. Kázmér király egyik fő törekvése minden lengyelnek mondott terület egyesítése volt. Különösen a Német Lovagrend birtokolta Kelet-Pomeránia megszerzésére törekedett. A háború támogatásáért és a hadakozási költségek előteremtéséért külön Nagy-Lengyelország és külön Kis-Lengyelország provinciális összgyűléséhez (*walny sejmik*) fordult. Pozitív döntésük fejében a nemességet addig nem élvezett kiváltságok elnyerésével kecsegtette. Az alku megkötöttet! Az 1454-es nieszawai „országos gyűlés” a háború melletti állásfoglalásáért egy olyan nagy-lengyelországi nemesség egészére vonatkozó kiváltságlevelet harcolt ki, amelyben a király esküvel fogadta, hogy a törvényeket csak az össz-sejmik engedélyéhez kötve módosíthatja, új törvényeket nem léptet életbe, rendkívüli adókat nem vethet ki, nemesi felkelést nem rendel el, a vajdai és a várispáni tisztségek egy kézbe nem kerülhetnek, bíraskodási hatáskörük különválnak, a vajdák a vajdaságukban élő iparos és kereskedő városlakóktól taksát szedhetnek.¹⁶ Ez a privilegizált helyzet Kis-Lengyelországra, illetve a IV. Kázmér által megszerzett

¹⁴ Volumina Legum I. 1732: 66–71, Kutrzeba–Semkowicz 1932: Horodlo 1413. október 2. – a pecsétek beazonosítása 51–53; a litván bojárok lengyel nemeseknek fogadva 50–54; a litván bojárok hűségesküje 55–59; lásd még: Davies 2006: 105–108.

¹⁵ Kutrzeba 1921: 23–24.

¹⁶ Szenté 2018: 280–281; Kutrzeba 1908: 73–75.

újabb lengyel területekre (oświęcimi [auschwitz] [1457], a zatori [1494] hercegségekben; a királyi porosz vajdaságban [1454]; a rawai [1462], a gostyni [1462], a sochaczewi [1462] területeken; a Királyi Poroszországban=malborki, pomerániai, chełmnoi vajdaságokban [1468], a mazoviai hercegségben [1529]) fokozatosan áterjed.

A fentiekből adódóan a szejmikek – össz-szejmikek (nagyregiók) –, az országos gyűlések létszámviszonyai szinte állandóan váltakoztak, ami természetesen a királyi tanács, szenátus összetételét is érintette. Pl. 1495-ben a Visztula menti plocki hercegség királyságba kerülése után azonnal a szenátorok közé emelkedett a plocki püspök, a plocki vajda és a terület 4 várispánja; az 1529. évi Mazowsze (Mazóvia) inkorporációjával az ottani 7 váruadalom ispánja kapott szenátori jogosultságot. Ebben az évben a Lengyel Királyság szenátusának létszáma elérte a 94 vagy 95 főt (egyháziai: a gnieźnoi érsekprímás, a lwówi érsek + 7 püspök, világiak: a krakkói várnagy, 15 vajda, 16 nagyobb várispán, 49 kisebb várispán, királyi főhivatalnokok, 5 „miniszter”).¹⁷ Ugyanez a jelenség ismétlődött a szejmikeken választott képviselők esetében is. A királyság territóriumának növekedésével, a vajdaságok számának gyarapodásával a helyi gyűlések is sokasodtak, a provinciális gyűléseken megválasztott delegátusok létszáma is erősen felduzzadt.

A parlamentarizmus történetében eddig ismeretlen, teljesen újszerű megoldáshoz folyamodott Jagelló IV. Kázmér 1468-ban. Nyilvánvaló, hogy a számára kedvező döntéshozatalt igyekezett úgy befolyásolni, hogy a piotrkówi általános szejm (*parlament ogólny, walny sejm*) megnyitása előtt a király külön a nagy-lengyelországi, és külön a kis-lengyelországi össz-szejmikek résztvevőit (a helyi főnemességekkel és a helyi nemesség választott képviselőivel) hívta össze tanácskozásra. A kis-lengyelországiakkal 1468. jún. 25–30. között Wiślicában (a Krakkótól északra fekvő megerősített várban), a nagy-lengyelországiakkal 1468. júl. 13-án Kolóban (Poznańtól délkeletre a Warta folyón) folytatott eszmecsere. Az össz-lengyel parlament összehívásának igazi oka a „pénztelenség” volt, ti. a Német Lovagrend elleni háború lezárása, 1466 után a zsoldosok kifizetése aktuálissá vált. Az össz-szejmikek képviselőit az általános, öszszországos szejmre 1468. okt. 9-re várta el az uralkodó Piotrkowba, hogy döntsének a szükséges pénzmennyiség előteremtésének mikéntjéről. Jagelló IV. Kázmér király okt. 9-én annak rendje-módja szerint megnyitotta a parlamenti munkát és előterjesztette a „pénzügyi napirendet” a szejmen, de a szejmi választott képviselők külön ülésező háza (táblája=alsóháza?) nem volt hajlandó dönteni a királyi előterjesztésről, mondván, hogy a szejmikektől erre nincs felhatalmazásuk. A király kénytelen-kelletlen tudomásul vette a szejm vidéki képviselőinek ellenállását, de az ügyet „visszautalta” újabb megvitatásra a provinciák, tartományok szintjére a szejmikekhez. A kolói nagy-lengyelországi össz-szejmik dec. 6-án, a kis-lengyelországi pedig dec. 8-án új helyszínen, ezúttal Korczynban foglalkozott ismételten a zsoldfizetés problémáival.

¹⁷ Kutrzeba 1921: 74.

Ez az 1468-as összlengyel parlament (*walny sejm*) volt az első a lengyel parlamentarizmus történetében, ahol az egyházi és világi főnemesség (rada, később senatus néven) a sejmikek választott képviselőiből álló testülettől (*izba poselska*=képviselők háza) külön tárgyalta a királyi előterjesztéseket és alakította ki saját álláspontját, hozta meg a saját döntését.¹⁸ Az 1468. évi piotrkowi sejm lett a későbbi parlamenti életnek a követendő mintája, beleértve az 1569. évi Lengyel Királyság – Litván Nagyfejedelemség reáluniójával életre hívott Rzeczpospolita államberendezkedését is.

Wacław Uruszczyk (1946–) jogtörténész, egyháztörténész, nem mellesleg költő és műfordító (francia nyelv), a pápai Szt. Szilveszter rend parancsnoka cím birtokosa (2016), kutatásai bizonyították, hogy ez az 1468-as piotrkóvi *sejm walny* működött először kétkamarás rendszerben, s nem az 1493. évi sejm, amit a lengyel tudományos élet több mint egy évszázadon át, tudományos axiómaként kezelt.¹⁹

Adolf Pawiński (1840–1896) történész, levéltáros, a varsói orosz császári egyetem professzorának a nézetét olyan neves és meghatározó történészek, jogtörténészek is magukévá tették, mint Oswald Balzer (1858–1933), a lwówi egyetem professzora, Stanisław Kutrzeba (1876–1946), a krakkói Jagelló professzora, Władysław Konopczyński (1880–1952), a 14 nyelvet ismerő, különböző szinten használó akadémikus. Állásfoglalásuk szerint az 1493-as piotrkóvi sejm volt az első, ahol a három rend egybegyűlt (király, szenátorok, választott képviselők), ahol a felső- és alsóház külön vitatta meg az országos ügyeket, majd a három rend egyöntetűen fogadta el a törvényeket. A lengyel sejm 1493-ban nem volt más, mint Angliában az 1295. évi parlament, vagyis a modellje a későbbi törvényhozásnak – állították a tekintélyes tudósok. Tudományos tézisük olyannyira kikezdetlennek tűnt, hogy 1993-ban országszerte tudományos konferenciák és hivatalos ünnepek zajlottak a lengyel parlamentarizmus 500. évfordulója kapcsán. A jubileumi rendezvények közül a piotrkóvi emelkedett ki, a „hivatalos inaugurációja” is itt zajlott.²⁰ Emlékéremmel is hangsúlyozták az esemény jelentőségét.

¹⁸ Uruszczyk 2012: 1033–1056; Uruszczyk 2018; Kupisz 2018; Polskiego 2019. Lásd még a 4 kiadást megért Lengyel állam- és jogtörténet c. kézikönyvét. (Historia państwa I. 2021) – kiemelten a témánkat érintő 3. fejezetet: Monarchia Andegawenów i Jagiellonów (1370–1572) – 129–205.

¹⁹ Pawiński 1895; Balzer 1907; Kutrzeba 1914; Konopczyński 1948; Bardach 1993.

²⁰ Uchwała Sejmu Rzeczpospolitej Polskiej 1993; Rosner 1995: A lengyel parlament díszsarnokában a reprezentatív kiállítás (1993. május 3 – június 17.) anyagát 6 levéltár, 4 könyvtár, 14 múzeum stb. biztosította; Szente 2018. – A magyar szakirodalomban az 1493. évi sejm dátuma rögzült. „A Sejm 1493-tól kétkamarás volt: a vajdasági (provinciális) gyűlések, a sejmikek által megválasztott küldöttekből állt az alsóház. [...], míg az ókori római mintára elnevezett szenátus volt a felsőház, amelynek *ex officio* tagjai voltak – érsekek, püspökök, vajdák, őgrófok, várkapitányok és más tisztségviselők –, s akiket ilyenformán a király nevezett ki.” – Szente 2018: 281.

1. kép. Moneta pecset lat sejm 1493–1993

<https://archiwum.niemczyk.pl/product/27452/polska-medal-sejm-polski-500-lat-1993-st-1?desc=0>

A sors fintora, hogy 1493-at korrigálva az 1468-as szejm 550. évfordulóját szintén megünnepelte az ország, W. Uruszczak jogtörténész kutatási eredménye felülírta az 1493–1993-at! A lengyel parlament díszülése szent liturgiával kezdődött, az államelnöknek (Andrzej Duda), a parlament elnökének (Marek Kuchciński), a szenátus elnökének (Stanisław Karczewski) és a miniszterelnöknek (Mateusz Morawiecki) a beszédével folytatódott. Díszkötet („550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej”) [Warszawa, Biblioteka Sejmowa, 2018]) reprezentálta az évfordulót, a tudományos eredményt a már hivatkozott szakmunkák tárták a közönség elé (lásd 18. jegyzet), és az első kétkamarás országgyűlés színhelyén, Piotrkówban megrendezett kétnapos tudományos konferencia („Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej”, 2018. okt. 5–6.). A megnyitó előadást W. Uruszczak krakkói professzor tartotta, aki a Ferenc pápa által adományozott Szt. Szilveszter rend parancsnoki díszöltözékében jelent meg a pulpituson.²¹

A nemesség hatalmi pozíciójának a további erősödését jelzik az 1470., 1474. évi, még inkább a piotrkói (1496) végzések. A piotrkói statutum garantálta a nemesség vámmentes kereskedelmét szárazon és vízen, felfüggesztette a jobbágyok szabad költözését (évente a nemes engedélyével 1 jobbágy költözhetett csak el régi urától, ill. 1 jobbágyiparos költözhetett el a városba). Kétségtelen, hogy a rendi dualizmus egyik központi kérdése az adók megszavazása, illetve – ennek ellentételezéseként – a rendi sérelmek orvoslása, a privilégiumok védelme, gyarapítása volt.

Ez a kérdés elválaszthatatlanul összefonódott az aktuális lengyel–litván trónutódlással is, pl. 1501-ben, amikor a lengyel–litván perszónalunió újabb megerősítése

²¹ Szczepaniak 2019: 655–658; Popławski 2019: 317–328; Januszek–Sieradzka 2021: 15–41. – a lublini II. János Pál Katolikus Egyetem oktatója angol nyelven forgalmazza a tudományos újdonságot, az első kétkamarás sejm pontosított dátumát, az 1468-at.

vált aktuálissá, amikor is Sándor (Aleksander) litván nagyfejedelem lengyel királlyá választása volt napirenden.²² A választás 1501 októberében zajlott (lengyel részről Piotrkówban, litván részről Mielnikben). A királyválasztásról, vagyis Sándor nagyfejedelem királlyá emeléséről a Lengyel Királyság egészét képviselő parlament (szenátus + az össz-szejmikeken választott képviselők) döntött. A királlyá megválasztott Sándor 1501. „Mindenszentek napja előtti napon” (okt. 30-án) 27 litván főúrral egyetemben esküvel fogadta az unió fenntartását, a korábbi privilégiumok megőrzését és a szerződés litván alattvalókkal való betartatását.²³ (Uralkodik 1506-ig.) A lengyel rendek nagy diadalt arattak a litván–orosz háború (1500–1503) miatt nehéz helyzetbe jutott király fölött az 1505. évi radomi Keresztelő Szt. János-templomban tartott szejmen (*in conventione generali Radomiensi*). Itt nemcsak az eddig kivívtatott privilégiumokat biztosították maguknak, hanem Sándor királlyal elfogadtatták a hírhedtté vált „*Nihil novi*” cikkelyt („*statuimus, ut deinceps futuris temporibus perpetuis, nihil novi constitui debeat per Nos et successores Nostros sine communi Consiliariorum et Nuntiorum Terrestrium consensu*”)²⁴, azaz a szenátorok és a választott képviselők beleegyezése nélkül a király semmiféle törvényt, rendeletet nem bocsáthatott ki. A lengyelek ezt az elvet egyszerűbben fejezték ki: „semmit rólunk nélkülünk” (*nic o nas bez nas*).

S mindez a közjó érdekében, a közjó hasznára! Ahogyan azt már Jakub Przyłuski (kb. 1512–1554), Krakkó városának jegyzője Zsigmond Ágost királynak ajánlott könyvében (*Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia* (Cracoviae 1553) írta: „*In republica bene constituta vis absit [...] Fundamentum enim libertatis, fons aequitatis, mens animus et consilium ac sententia civitatis posita est in legibus. Cum autem Respublica est omnium sine ulla proprietate alicuius communis utilitas.*”²⁵

A törvényhozó hatalom kompetenciái a „*Nihil novi*” következtében kiegyenlítődtek, a rex–regnum viszonyában a rex a szenátus és a képviselők háza (*izba Poselska*) nélkül döntésképtelenné vált, a király pozíciója a rendek szintjére süllyedt. De facto „három rend” országává vált a Lengyel Királyság, és ezt a hatalmi struktúrát

²² Kutrzeba 1932: 134–142, 143–147. – A perszónalunio megújításának latinul fogalmazott 15 pontja Piotrkówban elfogadva 1501. okt. 3-i dátummal, a mielniki (litván) elfogadó dokumentum okt. 23-i dátummal kelt. Kiemelendő a lengyel és litván okmányban változatlanul közölt 1. pont: „*Primum, quod regnum Poloniae et magnus ducatus Lytwaniae uniantur et conglutinentur in unum et indivisum ac indiffens corpus, ut sit una gens, unus polulus, una fraternitas et communia consilia eidemque corpori perpetuo unum caput, unus rex unusque dominus in loco et tempore assignatis per praesent [...] et ad electionem convenientes votis communibus eligatur quoque absentium obstantia electio non impediatur et decretum electionis in regno semper sit iuxta consuetudines circa illud ex antiquo servatas.*” – Kutrzeba 1932: 140, 144.

²³ Kutrzeba 1932: 147–49; Konopczyński 1948: 132. – A királyválasztó szejm Piotrkówban 1501. szeptember (?) – 1501. október 4. között, a királyjelölő ugyanott IX–4 X 1501, a koronázási szejm (sejm koronacyjny) Krakkóban 1502. január–február.

²⁴ *Volumina legum* I, 1732: 299; *Confirmatio omnium Jurium* – uo. 355–357; Konopczyński 1948: 132.

²⁵ Idézi: Uruszczak 2008: 31.

vitte magával az 1569 utáni lengyel–litván reáluniós „Két Nemzet Köztársaságába”, a Rzeczpospolitába is. Azért „Respublica”, mert ebben az államban a „törvény a király” (*Lex est Rex in Polonia et in Lithuania*).²⁶

A választásos rendi-képviselési monarchiák történetének egyedülálló jelenségét produkálta a lengyel–litván variáns azzal, hogy mind a perszonáluniós, mind a reáluniós (1569–1795) periódusban megőrizte a háromlépcsős szervezeti felépítését (országos – nagyrégiós – provinciális = *sejm walny* – *sejmik walny* – *sejmik*). Az állami életet tovább bonyolította a Jagelló-dinasztia kihalása (1572) után érvényes *electio libera regis* (a szabad királyválasztás) gyakorlata, mert a királyi trónhoz három „lépcsőfokon” lehetett felérni. A királyjelölő országgyűlésen (*sejm konwokacyjny*) a trónaspiránsok korteskedése után megtörtént az optimális jelölt kiválasztása, a királyválasztó országgyűlésen (*sejm elekcyjny*) megejtették a feltételekhez kötött választást, és a befejező országgyűlésen (*sejm koronacyjny*) zajlott le Krakkóban a koronázási ceremónia, a privilégiumok megerősítése, és hangzott el a királyi eskü.

1573–1764 között 11-11 convocatióval és electióval foglalkozó szejmi eseményt rögzítettek a szejm befejezésekor összeállított és publikált dekrétumok (1573, 1575, 1587, 1632, 1648, 1669, 1674, 1696, 1704, 1733, 1764), a coronatiót megörökítő dekrétumok száma viszont 16. Az eltérés abból adódik, hogy a perszonáluniós időszakban, amikor még nem a szabad királyválasztás lépett életbe, a litván nagyfejedelmek nyerték el a lengyel koronát. Tehát az 1438–1764 közötti 16 *sejm koronacyjny* sorrendje a következő: 1438, 1447, 1492, 1502, 1507, 1530, 1574, 1576, 1587–1588, 1632, 1649, 1669, 1676, 1697, 1734, 1764.²⁷ A legkülönlegesebb szejmfajta az ún. pacifikációs szejm (*sejm pacifikacyjny*) volt. A belső konfliktusokat, legyen az akár a fegyveres belharcig fajuló ellentét, az ilyen „kibékítő, megbékítő szejmek” törvényileg csendesítették el a büntetlenség fenntartásával (1589, 1673, 1699, 1733, 1736).

A „Lex est Rex” elv érvényesülését az első lengyel királyválasztó (6 hetes) szejmen megválasztott Valois Henriktől (1523–1574, IX. Károly francia király öccsétől) kicsikart Articuli Henricianinak (*Artykuły henrykowskie*) tették teljessé. Habsburg Ernő főherceg, IV. Iván orosz cár, III. János svéd király (Jagelló Katalin férje) királyjelöltek ajánlatainál a francia főherceg választási ígéreteit kedvezőbbnek ítélte a királyjelölő szejm (1573. jan. 6. – jan. 28.), és a fejenkénti megjelenést is lehetővé tevő királyválasztó szejm 1573. május 11-én a jelöltséget elfogadó, de Franciaországban tartózkodó Valois Henriket választotta meg uralkodójának. Az immár rex electus Henrik Párizsban fogadta el a királyi hatalmat

²⁶ Szente 2018: 283. 179. lábjegyzet. Szente megjegyzését e vonatkozásban pontosítani szükséges, mert ő az angol fordításban használatos államszövetség, „Commonwealth” megjelölést használja. A lengyel történetírás angol nyelvű publikációiban is túlteng ennek a *Respublica*-nál „kedvezőbb”, „jobban csengő”, de pontatlan fogalomnak a használata.

²⁷ Konopczyński 1948: 132–169. – Az 1493–1793 közötti 245 szejm kronológiájából lásd az ide vonatkozóakat, valamint a Volumina legum I–VII. kötetében elérhető, a dátumokhoz igazodó dokumentumokat.

gúzsba kötő dokumentumot, a fentebb már szóba hozott „Henriki cikkelyeket” (keltezve 1573. május 20-án). A megválasztott lengyel király 1573. szeptember 10-én a párizsi Notre Dame-székesegyházban tette le a királyi esküt, koronázására a krakkói wawelbeli dómban csak 1574. február 21-én került sor. A bennünket közelebbről érintő ismert példával Báthory István királlyá választásának szejmi fordulót idézzük fel: királyjelölő szejm – 1574. aug. 30. – szept. 18.; királyválasztó szejm – 1575. szept. 7. – dec. 15.; királykoronázó szejm – 1576. márc. 31. – máj. 29.

Az 1505-höz képest a „*nic o nas, nic bez nas*” alapelv tulajdonképpen „csak” néhány, de fundamentális jelentőségű cikkellyel bővült, ami a regnum totális győzelmét jelentette a rex fölött. Az 1. §, az *electio libera regis* kimondásával egyszer s mindenkorra kizárta a korona örökítést-öröklését a közjogból, a választásra jogosultak pedig csakis katolikus vallású jelöltet támogathattak. Ehhez járult még a király házasságkötésének szejmi jóváhagyása is (14. §). Nem volt elegendő a lengyel nemességnek a kétévente kötelező szejm írásba foglalása, a királyi intézkedések „napi ellenőrzésére” 16 szenátor állandóan a király mellett tartózkodott (6., 7. §). A nemesi ellenállás jogát (*ius resistendi*) a 21. § rögzítette. Törvényesnek minősítette a tiltakozók konföderációkba való egyesülését, illetve a fegyveres ellenállásra szervezkedők felkelését (*rokosz*).²⁸

A „három rend országában” – „*Res publica ex tribus ordinibus*” – a királyt az országai (lengyel király, litván nagyfejedelem) feletti uralkodás joga, a szenátust a törvények feletti őrökösés joga, a nemességet (a nemesi felkelés lovagjai) az ország ortalalmazásának, a védelmének a joga illette meg. Ebben a jogilag „agyonszabályozott” országban a deklarált hatalmi egyensúly ellenére a törvényesített anarchia (*confederatio, rokosz, liberum veto* 1652-től) lehetőségeivel a végrehajtó hatalom működésképtelenné vált.²⁹ A 17. század közepétől fogva a Rzeczpospolita az 1795-ig terjedő periódusban egyik válságból a másik válságba bukdácsolva létezett, 1697-től pedig a belső ellentétektől szabdalt lengyel–litván állam a szomszédos országok vadászterületévé vált.

²⁸ Volumina legum II. 1733: 897–901. (Articuli Henriciani); Mikołaj Żalasowski (1631–1703) a krakkói Jogi Akadémia professzora, majd a római jog és kánonjog tanára Poznanban. *Ius Regni Poloniae* (1699–1702) című kétkötetes munkájában a nemességet megillető 18 kiváltságot sorolta fel: 1) hivatalviselés kizárólagos joga, 2) királyválasztás joga, 3) a lengyel nemesség elsőbbsége az idegen (külföldi) titulusokkal szemben, 4) az államügyekben való részvétel joga képviselők révén, 5) a személyi szabadság garantálása, 6) bírói ítélet nélkül nemesi birtok elkobzása tilos, 7) a nemesi birtok minden teherrel (adótól) mentes, beszállástól mentes, 8) glebae adscripti; élet-halál jog a földhözkött jobbágyságot felett, 9) a nemesi birtokon lévő só- és fémbányák tulajdonlása joga a nemesség, 10) a nemesi házba menekülő érinthetlensége, 11) i 12) örökítési-öröklési jog illeti a nemest, 13) nemesi birtokok érinthetlensége, a nemesi alattvalókat a helyi hatóságok nem tartóztathatják le, 14) vámmentesesség, 15) sóvásárlási kedvezmény, 16) földtulajdon kizárólagos joga, 17) egyezményes büntetés a nemes-nemes általi gyilkosságok ügyében, 18) a földbirtok-átíratás joga megilleti a beteg nemest, de ezt csak a saját családján belül teheti – közli: Uruszcak 2008. 34.

²⁹ Ring 2001; Norman 2006: 262–300. (Anarchia. A nemesi demokrácia c. fejezet); Konopczyński 1918: 266–427.

A Rzeczpospolita működésképtelenségének érzékeltetésére egy-két önkényesen ki-
ragadott példát említünk. III. (Waza, Vasa) Zsigmond 45 éves királysága alatt 37-szer
gyűlt össze a szejm, a tárgyalásokra fordított időmennyiség 220 hétre rúgott! (Több
mint négy év!) (Mivel a felszólalások és a javaslattetelek időtartamát nem korlátozták,
a szejmek 6 hetes, a rendkívüli szejmek 2 hetes időtartama „elfogyott”, határozathozatal
nélkül ért véget a szejm.) 1652–1793 között 88 szejm összehívása történt. Ebből 8 határidő
túllépése miatt, 29 pedig a *liberum veto* miatt oszlott fel. Más adat szerint: 1652–1764,
az utolsó királyválasztás éve között 55 szejmből csak 7 fejeződött be normális módon,
azaz törvények alkotásával.³⁰ Más időmetszetben, 1648–1696 között jelzett adat is a ka-
otikus parlamenti életéről tanúskodik. Ekkor 38 szejmből 17 zárult eredménytelenül.³¹

A lengyel történetírásban a Rzeczpospolita lehanyatlásának a magyarázatára
mind a mai napig egyöntetű válasz nem született. Egyes történészek a belpolitikai,
mások pedig a külpolitikai tényezőknek, körülményeknek tulajdonítanak döntő je-
lentőséget. Mi a magunk részéről inkább a belpolitikai tényezőknek tulajdonítunk
primátust, mert a 17. században ismétlődő külpolitikai kudarcok okait végső soron
az egyedi, sajátos, végrehajtó hatalom nélküli államirányításban véljük megtalálni.
A háborúkban elszenvedett katasztrófák – I. északi háború (1626–1629), „a kis északi
háború” (1655–1660), „a kelet-európai 30 éves háború” (1654–1686), a kozák háború
(1648–1658), „a nagy északi háború” (1700–1721) – a belső anarchikus folyamatokat
csak felerősítették, az országot megvédeni képtelen királyi hatalommal szembeni
elégedetlenséget fokozták, külső hatalmak bevonásával igyekeztek felülemelkedni
a belső problémákon. A Rzeczpospolita utolsó királyai, a szász Wettin II. Ágost, III.
Ágost, Poniatowski Szaniszló (Stanislaw Poniatowski), már az orosz–osztrák–porosz
beavatkozás eredményeképpen nyerték el a lengyel koronát. Uralkodásuk stabilitását
is a külső hatalmak garantálták. Egy olyan paradox történeti szituációba hanyatlott
a dicsőséges Nemesi Köztársaság, hogy a szomszédos országok abszolút hatalommal
rendelkező uralkodói „garantálták” a lengyel nemesi szabadságokat. A saját erőből,
a struktúra alkalmatlanságából eredendően, ám reformokban gondolkodó politikai
erők az állami szuverenitás védelmét állították politikájuk centrumába. Vállalták
az egyenlőtlen, az öngyilkossággal felérő fegyveres harcot is, önfeláldozó magatartá-
sukkal példát szolgáltatva a későbbi generációknak.

Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) történész (a kolozsvári egyetem tanára
1891–1920 között, majd a szegedi egyetem tanára 1921–1929 között, az MTA ren-
des tagja 1909-től, a Lengyel Tudományos Akadémia kültagja 1926-tól) ekképpen
jellemezte igen találóan és – megkockáztatjuk – talán a legpontosabban a 16–18. szá-
zadi lengyel–litván Res Publicát: „Nem volt az sem monarchia, sem respublica vagy

³⁰ Hüppe 1894: 201.

³¹ Czapliński 1984: 239.

oligarchia; sem aristokratikus vagy demokratikus képviselői kormány. Mindenikből valami. Jobban elnevezni alig lehetne, mint magok a lengyelek: királyi köztársaság.”³²

FORRÁSOK

- Kutrzeba, Stanisław – Semkowicz, Władysław Aleksander (Wydali) 1932: *Akta unji Polski z Litwą, 1385-1791*. Kraków.
- Volumina Legum I. 1732: *Leges, statuta, constitutiones, privilegia regni Poloniae, magni ducatus Lithvaniae, omniumque provinciarum annexarum, ... Ab Anno 1347. Ad Annum 1547*. Warszawa
- Volumina Legum II. 1733: *Leges, statuta, constitutiones, privilegia regni Poloniae, magni ducatus Lithvaniae, omniumque provinciarum annexarum, ... Ab Anno 1550. Ad Annum 1609*. Warszawa.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balzer, Oswald 1907: *Państwo polskie w pierwszym siedemdziesięcioleciu XIV i XVI wieku*. Warszawa.
- Bardach, Juliusz 1986: Związek Polski z Litwą. In: Wyczański, Andrzej (red.): *Polska w epoce Odrodzenia. Państwo — społeczeństwo — kultura*. Warszawa, 108–161.
- Bardach, Juliusz 1993: *Dzieje sejmiku Polskiego*. Warszawa. (Javított és bővített kiadása, 2011.)
- Bónis György 2003: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok) Budapest.
- Czapliński, Władysław 1984: Sejm w latach 1587–1696. In: Jerzy Michalski (red.): *Historia sejmiku polskiego, Tom I.: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- Davies, Norman 2006: *Lengyelország története*. Budapest.
- Elekes Lajos 1961: Rendiség és központosítás a feudális államokban. *Az MTA II. osztályának közleményei*. (11) 4. 375–384.
- Engel Pál 2001: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest.
- Gerics József 1987: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest.
- Historia państwa I. 2021: – Monarchia Andegawenów i Jagiellonów (1370–1572). *Historia państwa i prawa polskiego 966-1795. Tom I.* (Wyd. 4.) Warszawa, 129–205.
- Hüppe, Siegfried 1894: *A lengyel alkotmány története*. (Fordította: Szathmáry György) Budapest.

³² Szádeczky 1887: 8.

- Januszek-Sieradzka, Agnieszka 2021: The Crown Sejm in the Jagiellonian Era (1386–1572). The Birth, Development, ‘Golden Age’. *Sejm Review* (167.) 6. 15–41. <https://doi.org/10.31268/PS.2021.73>
- Kolodziej, Robert – Zwierzykowski, Michał 2012: *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej = Bibliography of the parliamentary system of the Nobles’ Republic*. Poznań.
- Konopczyński, Władysław 1918: *Liberum veto*. Kraków. (Reprint: Kraków. 2002.)
- Konopczyński, Władysław 1948: *Chronologii sejmów polskich 1493–1793*. Kraków.
- Kupisz, Dariusz 2018: *Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie polskiego sejmku dwuizbowego*. Warszawa.
- Kutrzeba, Stanisław 1908: *Historia ustroju Polski w zarysie*. Wydanie. drugie. Lwów.
- Kutrzeba, Stanisław 1914: *Historia ustroju Polski w zarysie*. T. 2. Kraków.
- Kutrzeba, Stanisław 1921: *Sejm walny dawnej Rzeczy Pospolitej Polskiej*. Warszawa.
- Lewandowska-Malec, Izabela 2018: Early modern Polish parliamentarism (16th–18th C.): directions of the newest research. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* (11.) 1. 35–45. <https://doi.org/10.4467/20844131KS.18.002.8574>
- Mályusz Elemér 1958: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*, Budapest.
- Mezey Barna 2003: A rendi alkotmánytól az abszolutizmusig. In: Mezey Barna – Szenté Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet* Budapest, 155–174.
- Pálosfalvi Tamás 2020: Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről. *Századok* (154.) 1. 135–182.
- Parlamentaryzm 1995: – Bardach, Juliusz – Sudnik, Wanda (red.): *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*. Warszawa.
- Pawiński, Adolf 1895: *Sejmiki ziemskie: początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmku walnego, 1374–1505*. Warszawa.
- Piekosiński, Franciszek 1878: *O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku*. Kraków.
- Popławski, Błażej 2019: Wystawa „550- 550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej” Czytaj więcej w Zamku Królewskim w Warszawie. *Przegląd Sejmowy* (17.) 1. 317–328. <https://doi.org/10.31268/PS.2019.19>
- Ring Éva 2001: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” *A nemesi köztársaság válságának anatómiája*. Budapest.
- Rosner, Anna – Wąsowicz, Marek 1995: *Sejm Polski 1493-1993*. Warszawa.
- Sejm Królestwa Polskiego 2019: – Kupisz, Dariusz – Uruszczak, Wacław (red.): *Sejm Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów a europejskie reprezentacji stanowe*. Warszawa.
- Szádeczky Lajos 1887: *Báthory István lengyel királyválasztása. 1574–1576*. Budapest.
- Szczepaniak, Damian 2019: Obchody jubileuszu polskiego sejmku dwuizbowego w Piotrkowie Trybunalskim (5–6 X 2018). Konferencja naukowa „Od Piotrkowa

- do Warszawy. 550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* (12.) 4. 655–658.
<https://doi.org/10.4467/20844131KS.19.036.11654>
- Szente Zoltán 2017: A korai rendi gyűlések fő jellemzői és intézményei. *Parlamenti Szemle* (2.) 1. 5–25.
- Szente Zoltán 2018: *A parlamentek története. A korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviselési törvényhozásokig*. Budapest.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej 1993: – *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 lutego 1993 r. – 500 lat Sejmu Polskiego, 1493–1993*: wystawa w gmachu Sejmu, maj 1993.
- Uruszczak, Wacław 2008: Species privilegium sunt due, unum generale, aliud speciale. Przywileje w dawnej Polsce. *Studia z dziejów Państwa i Prawa Polskiego* (11.) 19–38.
- Uruszczak, Wacław 2012: Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku. In: Waldemar, Bukowski –Tomasz, Jurek (red.): *Narodziny Rzeczypospolitej : studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowoczesnych*. 2. Kraków, 1033–1056.
- Uruszczak, Wacław 2018: *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*. Warszawa.